

ПОСЕССИВНОСТ И ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЯ В КОНСТРУКЦИИТЕ С ВЪНШЕН ПРИТЕЖАТЕЛ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Илияна Кръпова
Венециански университет Ка'Фоскари

Илияна Кръпова. Посесивност и граматикализация в конструкциите с внешним посессором в болгарском языке

В статье обсуждаются некоторые характерные черты болгарских внешних посессоров и утверждается, что конструкция сильно граматикализована благодаря наличию притяжательных клитик в именной группе. Предлагаются два альтернативных механизма для порождения внешней позиции местоименной клитики в связи с семантическими свойствами предиката и другими значениями дательного падежа.

Ключевые слова: посесив, дательный падеж, внешний посессор, болгарский язык

Piana Krapova. Possessiveness and Grammaticalization in Constructions with an External Possessor in the Bulgarian Language

In this paper, I discuss some prominent features of the Bulgarian external possessors and I argue that their constructions are highly grammaticalized because of the NP-internal possessive clitics. I also propose two alternative mechanisms to derive the pronominal external possessor as a sentential constituent on the basis of the semantic properties of the predicate and the functions of the possessive clitic as signaling a benefactive/malefactive dative or a possessive dative. Implicit in the argumentation is the comparison with the European languages where this construction is considerably more limited in scope and functions.

Key words: possessive, dative, external possession, possessive clitics, Bulgarian

С термина „външен притежател“ (или „външен посесор“) се означава конструкция, в която семантичната релация притежател – притежавано се изразява чрез кодиране на притежателя като изреченски аргумент на предиката (Пейн, Барши 1999: 3). Сходна дефиниция намираме и у М. Хаспелмат с по-ясно очертаване на критериите:

Външният притежател реферира към участник, който може да се конструира като притежател спрямо друг участник в събитието (притежаваното).

Външен се отнася до синтактичното условие притежателят и притежаваното да бъдат изразени от два различни конституента, като нито един от тях не бива да е синтактично зависим от другия.

(Хаспелмат 1999: 108)

Обект на нашето изследване ще бъдат външнопритежателните конструкции в българския език, които се отличават с висока честотност във всички функционални стилове и регистри на езика – както в писмената, така и в устната книжовна практика, а също и в разговорната реч. Няколко примера от Българския национален корпус са приведени в (1).

(1) а. Нахвърли се върху мен и **ми счупи очилата**.

б. **Тя му познава почерка** – каза мама разсеяно.

в. **Разгледа ѝ лявата ръка** и предрече, че щяла да загине от сабя.

Конструкциите с външен притежател (ВП) в българския език имат добре очергани характеристики. Притежателното отношение се конституира чрез задължителна дателна клитика, която, както е известно, изпълнява и посесивна функция поради характерното за българския език раздвояване на серията на местоименния дателен падеж на два реда омонимни форми (кратки лични и кратки притежателни местоимения). Подобна омонимия е твърде рядка в типологично отношение и е резултат от характерния за историята на българския език синкретизъм между родителния и дателния падеж, довела до отпадането на генитива и до настаняването на датива във функция и на посесив – посесивен датив (Минчева 1964, Мирчев 1978, Харалампиев 2001).

Особеното в конструкциите с ВП е, че посесивната клитика образува независим синтактичен конституент, външен спрямо конституента, съответстващ на допълнението и означаващ притежавания обект. За това съдим не само по линейния ред на двата конституента – в най-типичния случай клитиката е преноминална, т.е. не заема редовната си постноминална (приименна) позиция, но и по синтактичната дистанция между нея и допълнението, която при определени информационно-структурни условия може да се запълни от други части на изречението (например от наречие или адвербиален израз – *Тя му познаваше отлично почерка, Той щеше да ѝ превърне в ад живота*). Още едно доказателство за синтактичната независимост на посесивната клитика е нейният относителен ред спрямо глагола, което рефлектира и върху прозодическите ѝ характеристики – в превербална позиция тя е проклитика (срв. 1а,б), а в пост-

вербална позиция – енклитика (срв. 1в)¹. В именните синтагми, от друга страна, посесивната клитика е задължително енклитична и се разполага в строго определена позиция – втора спрямо опорното съществително, което при това трябва да бъде задължително членувано (напр. *Разгледа [ръката ѝ]*), или втора спрямо опората на първия модификатор на името (напр. *Взря се в [[изключително красивите] ѝ черни очи]*) (Франкс, Кинг 2000). Интерпретацията на дателното местоимение следователно зависи от синтактичното обкръжение² и тъкмо това го превръща в интересен обект на изследване особено ако се вземат предвид всички семантични, комбинаторни и позиционни свойства на образуващите конструкцията елементи, които единствено в своята съвкупност биха очертали профила на ВП в българския език.

ВП е редовна синтактична конструкция в повечето европейски езици, включително славянските. В лингвогеографски аспект обаче тя няма равномерно разпределение: дори генетично близки езици демонстрират различна степен на продуктивност³, както и частично различните параметри на реализацията ѝ от гледна точка на йерархичните зависимости, на които ще се спрем по-долу. Въпреки това има сериозно основание да се говори за общоевропейски тип ВП. В студията си от 2001 г. М. Хаспелмат включва конструкцията в списъка на дванайсетте представителни европеизма, предимно синтактични, чрез които може да се идентифицира т.нар. „стандартен средностатистически европейски ареал“ (Standard Average European /SAE/). Според по-съвременни изследвания обаче (Ван де Велде, Ламироа 2017) ВП като цяло е в отстъпление, макар с различен интензитет в отделните родствени групи и

¹ Както отбелязва Р. Панчева (Панчева 2005: 114), българските местоименни клитики не са специфицирани лексикално като фонологични енклитики. Те могат да се енклитизират в определени контексти (например в редици като V-cl и Neg-cl-V), но ако глаголт не заема първа позиция в изречението или ако липсва отрицателна частица, клитиките показват поведение на проклитики спрямо основния глагол, който служи за техен синтактичен „приемник“ и с който образуват прозодическа дума (в редици от рода на XP cl V, където XP е символ за произволно избран конституент). Тези модели подсказват, че клитиката е синтактично свързана с глагола, а не с коя да е фонологична дума, заемаща позиция вдясно от нея.

² Тук няма да разглеждаме прозодическите характеристики на посесивните клитики.

³ Някои автори (напр. Бауер 2000, цит. по Лураги 2020) обясняват не само нестабилността на и.е. дателна конструкция във времето, но и неравномерното ѝ разпределение в съвременните и.е. езици с промените в падежните им системи. Загубата на падежите обаче не може еднозначно да се обвърже с отстъплението на конструкцията в повечето европейски езици. Ако запазването на падежната система в език като немския би могло да обясни широкото разпространение на конструкцията в този език, същото обяснение е неприложимо за език като испанския, който се отличава с голяма фреквентност на ВП при отсъствие на падежни флексии за имената.

дори в отделни техни членове – факт, който някои автори обясняват с по-голямата относителна тежест на други иновативни контактно индуцирани признаци от периода на формиране на европейския езиков ареал (*имам*-перфект, възникване на определителния член и др. – вж. Хайне, Кутева 2006: 97 – 182 и по-подробно Кръпова, Димитрова, под печат). Общоевропейската специфика на ВП, а също и фактът, че тя почти не се среща извън границите на Европа, дават основание на М. Хаспелмат (Хаспелмат 1998: 278) да определи конструкцията като „много стабилна черта за SAE“ (“a very robust example of an SAE feature”). ВП присъства и в предложените от други автори списъци на т.нар. европеизми (Хайне, Кутева 2006: 24)⁴.

Две са условията според М. Хаспелмат (1998), които могат да квалифицират дадена конструкция като ВП:

- а) задължителна употреба на дателно местоимение (клитично или не в зависимост от езика)⁵;
- б) афективен предикат, т.е. предикат, чието лексикално значение включва „афективен“ компонент с бенефактивна или малефактивна семантика (съответно за принасяне на полза или вреда).

Особеност на афективните предикати, повечето от които са транзитивни, е способността им да присъединяват допълнителен аргумент в изречението, който се реализира морфологично именно чрез дателен падеж. В литературата няма единно мнение относно семантичната роля на този аргумент – някои автори (Китила, Зюнига 2004) го определят като бенефициент/малефициент (или бенефактив/малефактив), а други – като експериенцер (Лураги 2020). Ние ще приемем първото схващане, защото то обвързва по-тясно ВП с типичната за датива референция към одушевени субекти, по-специално лица, които в някаква степен са засегнати от обстоятелствата, описани от афективния предикат и редовните му аргументи. Тази специфична семантика се проявява и в други типове контексти, включващи дателен падеж – конструкции за одушевена цел и предназначение, комодални/инкомодални конструкции и под.

⁴ Ареалната хипотеза за разпространението на ВП на територията на Европа в резултат единствено на контактни влияния не се подкрепя от историческите данни – още В. Хаверс (Хаверс 1911) установява наличието ѝ в почти всички стари индоевропейски езици – ведически санскрит, старогръцки, латински, старобългарски (вж. и Лураги 2020). М. Хаспелмат (Хаспелмат 1999: 118) също не изключва възможността ВП да е единствената черта на SAE с генетичен произход, докато за останалите единайсет с голяма доза вероятност може да се предположи, че са резултат от контактни влияния (вж. Хаспелмат 2001).

⁵ Причина за това условие е семантиката на дателния падеж да реферира към лицата като най-типични притежатели в онтологичен смисъл.

Като допълнителни аргументи на изречението бенефактивът и малефактивът трябва да се разграничат от ядрената функция на датива – да кодира аргумент със семантична роля реципиент. Тази функция е типична за предикатите, означаващи някакъв вид трансфер или действие с определена пространствена насоченост към лице като получател или адресат на действието (*давам, подарявам, подавам*), които са синтактично дитранзитивни и имат семантична структура, включваща три задължителни аргумента {Агенс, Тема, Реципиент}. Афективните предикати, от друга страна (напр. *поправям, отварям* [в нечия полза]; *чуня, руша, унищожавам* [в нечия вреда]), са най-често двуместни/транзитивни (а понякога и едноместни – вж. по-долу) с аргументна структура, включваща два задължителни аргумента {Агенс, Пациент/Тема}, като разликата между пациенс и темата зависи от това, дали ефектът от действието води до промяна на състоянието на обекта (пациенс), или го засяга само частично (тема). Бенефициентът или малефициентът не са част от аргументната структура на тези предикати и в този смисъл са допълнителни конституенти, които поради самата специфика на афективните предикати не могат да реализират прототипичната за дателния падеж реципиентна функция. Въз основа на това можем да определим бенефактива, респ. малефактива, като онзи допълнителен аргумент, който се въвежда в изречението, за да сигнализира непряко засегнат от ефекта на действието участник, маркиран с датив в една от неговите периферни функции (свободен датив)⁶. ВП обаче изразява и допълнително посесивно отношение, поради което в повечето езици конструкцията се оформя с някакъв вид релационно име като пряко допълнение – обикновено това са имена, рефериращи към частите на човешкото тяло, роднински названия и други езикови единици, чиято семантика е инхерентно свързана с притежателно отношение, разбирано като категория в най-общ смисъл (Ленекър 1991).

От синтактична гледна точка във всички европейски езици ВП изисква и специфичен словоред. Изразен най-често чрез местоимение, свободният датив заема неаргументна (екстратематична) позиция в изречението, която някои автори с генеративни убеждения (Пилкинен 2008) определят с термина „апликатив“, заимстван от онези неиндоевропейски езици, притежаващи специални глаголни суфикси с бенефактивна или малефактивна семантика. Корелат на тези морфологизирани структури в европейските езици е именно външната позиция на дателното местоимение.

⁶ Този термин се употребява в граматиките на класическите индоевропейски езици. За функциите на старобългарския „свободен датив“, наричан още слабоуправляем, вж. Дурданов 1991: 461.

ние във ВП, която, също както и в езиците с апликативни суфикси, е свързана със специфичния „ментален ефект“, характеризиращ конструкцията от прагматична гледна точка – да изразява емпатия или някакъв вид съпричастност с притежателя от страна на говорещия при употреба именно на ВП (Хаспелмат 1999: 111; Сержант 2016: 135). Този ефект отсъства при алтернативната конструкция, в която притежателят се маркира атрибутивно в рамките на именната синтаagma. Срв. (2a) и (2б):

- (2) а. Той ѝ счупи ръката.
 б. Той счупи ръката ѝ.

Най-важният теоретичен проблем за описанието на ВП е дали посесивната интерпретация в (2a) е част от семантиката на конструкцията, или е резултат от прагматична инференция предвид употребата на релационно име и на дателен падеж в синтактично проминентната (външна) позиция. Друг проблем е свързан със самия падеж – от какво зависи посесивната му функция и какъв е механизъмът, чрез който семантичните роли бенефициент/малефициент се свързват с посесивния датив, при положение че те не са редовни аргументи на предиката и съответно не могат да заемат синтактичните позиции, „резервирани“ за тези аргументи (Гримшоу 1990).

В синтактичната литература по генеративна граматика се предлагат два теоретични подхода за пораждаване на външната позиция на дателното местоимение: а) повдигане на посесора (possessor raising); б) директно включване на дателния „аргумент“ в повърхнинната изреченска позиция. Тези два механизма са свързани с две концепции относно семантиката на ВП конструкцията. Според първата посесорът се поражда като аргумент на притежаваното⁷, т.е. в изходната си позиция той е елемент на именната фраза, съдържаща притежаваното, но впоследствие се придвижва в повърхнинната си изреченска позиция при запазване на посесивното значение. Вторият механизъм се основава на допускането, че дателното местоимение няма посесивна природа, но в определени синтактични условия може да получи прагматичната интерпретация на притежател⁸, ако се свърже със семантично подходящо (релационно) име. Схематично двата подхода могат да се представят така, вж. (3):

⁷ Тази теория изхожда от определена концепция за структурата на релационните имена като специален клас имена, съдържащи отворена позиция за притежател в семантичната си структура (Чапел, Макгрегър 1996).

⁸ Според генеративната граматика дателният аргумент в този случай командва конституентно прякото допълнение и има семантичен обсег върху него (Верньо, Субисарета 1992). По този начин се обяснява и посесивната интерпретация на конструкцията.

(3) а. Притежател в датив	Притежавано	
... <i>й</i> <i>счути</i>		[DP <i>ръката ѝ...</i>]
↑	└──────────────────────────┘	
б. Притежател в датив	Притежавано	
... <i>й</i> <i>счути</i>		[DP <i>ръката...</i>]

В съвременния български език ВП се наблюдава при много широк кръг предикати, като вероятно са отпаднали ограниченията относно семантиката на притежавания обект (за което съдим по честотата на срещанията в старобългарските текстове, сочещи ясна тенденция към съчетания с неотчуждаеми притежаеми, вж. Кръпова, Димитрова 2015). Както ще видим по-долу, в някои контексти ВП може да функционира като редовна посесивна конструкция – функционален еквивалент на алтернативната конструкция с атрибутивно изразен притежател, докато в други пази афективната си семантика, характерна и за старобългарската конструкция. Сходни употреби могат да се проследят и в други славянски езици (особено сръбски и хърватски, където кръгът на предикатите във ВП е по-широк в сравнение с останалите славянски и европейски езици – Шарич 2002, Номачи 2015), но понеже в тези езици липсват посесивни клитики в приименна позиция, аналогични на тези в българския език, липсва и функционална еквивалентност между ВП и вътрешнопосесивната конструкция, т.е. посесивното отношение не е граматикализирано, а само прагматично имплицирано, което обяснява и предпочитанието към употреба на релационни имена (части на тялото, роднински названия) във функция на изреченско допълнение.

Сравнен с европейските езици, в които ВП е редовна конструкция с по-големи или по-малки ограничения при реализацията ѝ (Ван де Велде, Ламироа 2017), българският език демонстрира значително многообразие във връзка със следните три семантични особености:

1. Кодираното като притежател дателно местоимение може да реферира лице или нелице, включително неодоушевен обект, ако е взет в отношение цяло – част от цялото, напр. *Децата сигурно са ѝ счутили крака (на масата)*.
2. Посесивното отношение може да бъде неотчуждаемо/неотделимо или отчуждаемо/отделимо (вж. примерите по-долу).
3. Предикатът може да няма афективна семантика.

Българският модел на ВП практически не познава семантични ограничения в избора на съществителни, които биха могли да се интерпретират като обекти на притежателно отношение. Освен с референция към еле-

менти от кръга на неотделимата посесивност (отношения част – цяло) в конструкцията могат да се включат и съществителни от областта на отделимата посесивност: а) обекти от бита и околната среда; б) близки и далечни обекти от т.нар. „лична сфера“ на притежателя (Бали 1926); в) постоянни абстрактни свойства и качества; г) временни ментални и психологически състояния; д) функционални отношения; е) действия и резултати от действия (включително отглаголни съществителни). Вж. примерите в (4):

(4) *Загубих ти чадъра; Забравих му името; Кой ми изпи кафето?; Ще ти използвам химикалката; Дъждовете ни унищожиха реколтата; Не ми вгорчавай радостта; Развали ми настроението; Мразя ти ужасния характер; Закарах му шефа до летището; Не ти приемам извинението; Чувах ѝ учестеното дишане.*

В езиците с продуктивна употреба на ВП вероятността за кодиране на дадено съществително като притежавано може да се определи в съответствие с импликационната семантична йерархия в (5): колкото по-висока е позицията на съществителното в йерархията, толкова по-вероятно е то да участва в конструкцията с външен посесив.

(5) Посесивна йерархия (Фрийд 1999: 477)

Части на човешкото тяло \subset роднински отношения \subset близки отчуждаеми обекти \subset далечни отчуждаеми обекти

Примерите в (4) по-горе илюстрират богатия семантичен потенциал на българската ВП конструкция, включваща съществителни с референция към всяка от позициите в (5), включително такива, които не могат да се категоризират като посесивни в собствен смисъл и поради това са изключени от йерархията (*Пропиля ми целия ден, Губиш ми времето*). Тази „експанзия“ на посесивните отношения може да се тълкува като показателна за граматикализацията на конструкцията и съответно за значителната ѝ независимост от референциалната семантика на съставлящите я елементи.

Друг аспект на ВП в българския, отново свързан с граматикализацията на конструкцията, засяга синтактичните свойства на предикатите, детерминирани от семантиката им. Е. Кьониг и М. Хаспелмат формулират следната Ситуационна йерархия, представяща скала на типовете предикати с оглед на съвместимостта им с афективната семантика на конструкцията:

(6) Динамични афективни \subset динамични неафективни \subset стативни
(Кьониг, Хаспелмат 1997: 6)

Типични за употреба във ВП в европейските езици, включително славянските (Фрийд 1999 за чешки, Подлеская, Рахилина 1999 за руски, Шарич 2002 за полски и сръбски), са динамичните афективни (телични) предикати, които са транзитивни, както споменахме и по-горе, и чието лексикално значение включва промяна в състоянието на прекия им обект (*чуля, руша, убивам* и под.), макар в някои случаи (различни за различните езици) за участие във ВП да се допускат и динамични предикати с неафективна семантика. В българския език и двата типа предикати редовно се употребяват във ВП, като според типа предикат конструкцията има каузативна семантика (*отварям, поправям* (бенефактивни), *губя, развалям, унищожавам* (малефактивни)) или некаузативна (*мия, чистя* и под.), което подсказва, че признаци като [промяна на състоянието] или [цялостно засягане на обекта] не са дистинктивни за описание на ситуативния аспект на ВП в българския език.

Още по-забележителна особеност на българската ВП конструкция е участието на ателични предикати с перцептивна или когнитивна семантика (*забравам, виждам, чувам, знам, разбирам, разпознавам*), които освен с липсата на какъвто и да е афективен компонент в семантиката си се характеризират и с признак за стативност, който напълно отсъства в далеч по-рестриktivните ВП конструкции в европейските езици.

Транзитивността на предиката също не е необходимо условие за конструиране на ВП – следните четири типа интранзитивни предикати успешно могат да се съчетаят с външнопосесивна клитика:

- а) некаузативни предикати (*идвам, падам, влизам, умирам, треперя, замръзвам, изчезвам, раста, пониквам*) – *Падна ми портмонето, Поникнала му е брада, Треперят ми ръцете; Замръзнаха ми ушите;*
- б) предикати за психологически състояния (*вълнувам се, развеселявам се, радвам се*) – *Сърцето ми се развесели;*
- в) антикаузативни предикати за внезапна промяна на състоянието на обекта (*чуля се, повреждам се, разбивам се, разкъсвам се*), които задължително съдържат рефлексив, трансформиращ обектния аргумент (пациент) в повърхнинен подлог (*Счупи ми се вазата, Разби ми се сърцето*). Глаголите в тази група участват в залогови двойки, известни още и като „каузативни алтернативни“ (напр. *чуля – чуля се, късам – късам се*), като изходният глагол, т.е. първият член на двойката, е транзитивен с външен аргумент агенс, наричан също и каузатор (*Аз счупих вазата*), а производният, т.е. вторият член на двойката, се образува с интранзитивиращата частица *се* и има деагентивна семантика, проявяваща се именно в конотацията за внезапна промяна на състоянието, т.е. без участието на външен субект/каузатор;

г) неергативни предикати (*работа, спя, живея – Не ми спи детето добре през нощта, Не ми работи радиото*).

Всяка от тези групи получава различно синтактично оформление във външнопосесивната конструкция според аргументната структура на предиката и механизмите за кодиране на аргументите като конституенти на изречението в определени позиции. Например интранзитивните предикати от неакузативен тип се съчетават с вътрешен аргумент тема (а не пациенс, както транзитивните предикати с афективна семантика), трансформирана в повърхнинен подлог на изречението с референция към неодушевен обект (обикновено част от тялото, дрехи или други близки до притежателя обекти – напр. *Тази рокля отдавна ми е остаряла, Отслабнали са ми краката, Лицето не ми почернява лесно от слънцето* и др.). При някои предикати от тази серия (напр. *умирам*) е възможен и одушевен подлог пациенс – *На Фуко му умря папагалът*.

В случаите, в които ВП включва неергативен предикат, подлогът на конструкцията реферира обикновено към част на човешкото тяло или към близък до говорещия предмет. За отбелязване е, че подлогът в този модел е първичен за разлика от моделите с неакузативен и антиакузативен предикат, чийто подлог е вторичен. Неергативните предикати, както и някои неакузативни, нямат афективна семантика, но комбинацията с посесивно местоимение може да създаде афективен контекст (вж. приведените в група (а) по-горе примери).

ВП конструкциите имат и различна информационна структура от гледна точка на основното деление топик – коментар. Това зависи от типа на предиката, както и от словоредата. Например в интранзитивни контексти подлогът може да стои в началната изреченска позиция или да е топик на изречението (при словоред SV – *Компютърът не ми работи*)⁹, а при словоред VS подлогът е част от коментара (но може и цялото изречение да е коментар) и носи изреченския фокус (*Не ми работи компютърът*).

Не приемаме мнението на Р. Ницолова (2013), че при словоред SV формални критерии за разграничаване на ВП от идентичната редица във вътрешнопосесивната конструкция няма. Според нас фактът, че само във ВП клистиката може да е отделена от името чрез вмъкване на отрицателна частица или на друг изреченски елемент, е сигурен знак, че тя заема външна спрямо подлога позиция. Срв. *Компютърът вчера не ми работеше* и *Компютърът ми вчера не работеше*. Ако обаче двата елемента са в непосредствено съседство (напр. *Шапката ти отлетя*), възможни са два синтактични анализа в зависимост от това дали посесивната клитика е еле-

⁹ Тук неслучайно избираме пример с отрицателна глаголна форма, за да покажем, че става въпрос именно за външнопосесивна конструкция. Вж. и текста по-долу.

мент от именната синтагма – [*Шапката ти*] *отлепя*, или представлява независим изреченски конституент – [*Шапката*] [*ти*] *отлепя*. С други думи, линейният ред на елементите може да се смята за структурно двузначен, като изборът на ВП за сметка на алтернативната вътрешнопосесивна конструкция, свързан и със споменатия по-горе прагматичен ефект, зависи от по-широкия контекст или от ситуацията на изказването. Двете структури се различават и по прозодическите характеристики на посесивната клитика, съответно тя е енклитика във вътрешнопосесивния модел (*Шапката ти отлепя*) и проклитика във ВП (*Шапката ти отлепя*). Трябва обаче да се има предвид, че конструкцията с ВП не е обвързана със специфичен словоред, нито с фиксиран прозодически контур – например ако словоредът е VS, посесивната клитика, макар линейно да предхожда съществителното във функция на подлог, не образува конституент с него, а се свързва и синтактично, и прозодически с глагола, заемащ първата позиция в изречението (*Отлепя ти шапката*).

Възниква въпросът кой от двата механизма в (3) е подходящ като структурна репрезентация или като механизъм за деривация на ВП. Предвид казаното в предходния параграф и за разлика от други автори (Статева 2002, Панчева 2004, Ницолова 2013) смятаме, че в тези случаи клитиката не е повдигната от именната синтагма, а е породена директно в изреченска позиция, която условно ще наречем „апликативна“ и която е специализирана за маркиране на бенефактивния, респ. малефактивния „аргумент“¹⁰. Както споменахме и по-горе, бенефактивното/малефактивното значение се асоциира с положителния или отрицателния ефект от действието върху допълнително въведения в изречението участник в събитието. В тези случаи посесивността е имплицирана, а не синтактично кодирана. Синтактичната дистанция също е фактор за афективната интерпретация на ВП – ако клитиката е разделена от глагол или друг изреченски конституент, нараства възможността тя да се интерпретира като

¹⁰ На този етап остава неизяснен въпросът дали позицията на бенефактива/малефактива съвпада с позицията на редовния дателен аргумент (реципиент/адресат) при предикати за трансфер. На пръв поглед има основание да смятаме, че българският език разполага с една-единствена дателна позиция в изречението, както това личи от невъзможността за комбиниране на две дателни клитики с различно значение (съответно реципиент/адресат и бенефактив/малефактив). Срв.: **Ще ти му дам книгата*, което е неграматично изречение, въпреки че би могло да получи напълно логична интерпретация – *Ще ти дам книгата вместо него* (т.е. *ще го направя в негова полза*). Подобни рестрикции може да се дължат не на семантични ограничения, а на специфичните комбинаторни свойства на самите клитики – проблем, който се нуждае от допълнително проучване върху синтаксиса и прозодията им. Само така ще може да се реши колко и какви са функционалните проекции, в които може да се реализира даден изреченски конституент според това дали репрезентира редовен, или допълнителен аргумент на предиката.

бенефактивна/малефактивна, което е в съответствие с общата тенденция в европейските езици конструкцията с ВП да се свързва предимно с афективни предикати.

Единственият синтактичен контекст, в който според нас външната позиция на клистиката е породена чрез механизма на повдигане (3а), е този, в който тя има чисто посесивно значение, т.е. несвързано с каквато и да е отсянка на бенефактивност/малефактивност. Именно такъв контекст можем да наблюдаваме при перцептивните предикати (*виждам, чувам* и под.) и предикатите за когнитивна дейност (*схващам, разбирам, знам, познавам* и под.) – вж. примерите в (6):

- (6) Знаеш ли му адреса (= Знаеш ли адреса му)
 Не ѝ познавам характера (= Не познавам характера ѝ)
 Не съм ти разгледал още статията (= Не съм разгледал още статията ти)
 Чух ти изказването (= Чух изказването ти)

Както показват примерите, в тези случаи конструкция с ВП¹¹ е функционално еквивалентна и структурно паралелна на вътрешнопосесивната конструкция, което според нас може да се обясни именно чрез повдигането на клистиката от базовата ѝ приименна позиция (вж. (3а) по-горе). Доказателство за наличието на синтактична трансформация откриваме в задължителната дефинитност на прякото допълнение тъкмо при този тип предикати, срв.: **Видях му (едно) писмо, *Чух му (едно) изказване*, които са неграматични заради неспазеното условие клистиката да следва членувано съществително в изходната си приименна позиция (срв. **едно му писмо, *едно му изказване*).

Изискването за дефинитност не важи за ВП конструкции с афективен предикат – тук индефинитно пряко допълнение е възможно наред с дефинитното (напр. *Те му откряднаха кучето* и *Те му откряднаха куче; Не ми работи компютърът* и *Не ми работи един компютър*). Според нас възможността за съчетаемост с индефинитно допълнение е знак, че посесивната клитика в този тип конструкции не може да е породена от изходна приименна структура просто защото такава структура е граматически невъзможна с индефинитно име (срв. **Не работи един ми компютър*, вж. и Чинкуе, Кръпова 2009).

Следствие от така направените структурни разграничения са ограниченията върху съчетаемостта на ВП с допълнителен вътрешен посесив. Както посочва Р. Ницолова (2013), предпочитаният модел е този само с една дателна клитика, но в някои случаи е възможна поява и на втора при-

¹¹ Както споменахме по-горе, европейските езици не могат да конструират ВП с такъв вид предикати поради факта, че не притежават посесивни клитики.

именна клитика, при условие че предикатът е афективен или най-малкото динамичен, напр. *Коригирала съм ти (= вместо теб) твоята статия/статията ти, статията ти още вчера, Умря му на човечеца старият му и уморен кон/старият и уморен кон*. От гледна точка на очертаното по-горе разграничение между двата типа ВП в българския език, приглаголната дателна клитика в тези случаи има функция на бенефактив/малефактив, а посесивността е сигнализирана експлицитно чрез атрибутивната клитика. С други думи, в подобни случаи удвояване на посесора няма. Ако обаче предикатът не е афективен, разделно изразяване на функциите е невъзможно, което е леснообяснимо с механизма на повдигане на посесора, както и с факта, че предикати с перцептивно или когнитивно значение не могат да присъединяват допълнителен бенефактив/малефактив, срв. **Видях му в книжарницата новата му книга*. ВП в тези случаи е функционално еквивалентен на конструкцията с приименен посесив и е неин структурен корелат.

Грамматикализацията на посесивността различава значително българския език от всички европейски езици, включително славянските, където тъкмо чрез ВП се пазят някои от функциите на старославянския симпатичен датив. Както е известно, вътрешнопосесивни отношения в славянските езици се изразяват чрез добре съхранения генитив, така че ВП с дателна клитика в тези езици има профила на афективна конструкция. В резултат на генитивно-дативния синкретизъм в историята на българския език кратките дателни форми на личните местоимения са се интегрирали в именната фраза и са се трансформирали в посесивни клитики, но омонимията не е довела до тяхното функционално изравняване (Асенова 2002, Ницолова 2008), както показват разгледаните по-горе два типа контексти с ВП. Диференциацията повдига въпроса за граматическата (признаковата) спецификация на дателното местоимение, а и още по-важния въпрос за това дали наистина става въпрос за две омонимни форми (съответно датив и генитив-посесив), каквато е официалната позиция в българската граматическа традиция, или за една синкретична форма (генитив-датив), която включва признаците и на двете категории (кумулятивно изразяване) и активира едното или другото значение според минималния изреченски контекст и други определящи спецификацията маркери, като дефинитност, синтактична позиция, тип предикат, информационно членение на изречението (вж. Панчева 2004, Кръпова, Чинкуе 2013).

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова 2002:** Асенова, П. *Балканско езикознание*. [Asenova, P. *Balkansko ezikoznanie*.] Велико Търново: Фабер, 2002.
- Бали 1926:** Bally, C. L'expression des idées de sphère personnelle et de solidarité dans les langues indo-européennes. // F. Fankhauser & J. Jakob (eds.), *Festschrift Louis Gauchat*, 1926, 68 – 78. Version anglaise dans H. Chappell and W. McGregor (eds.). *The Grammar of Inalienability*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1996, 31 – 61.
- Ван де Велде, Ламироа 2017:** Van de Velde, F., B. Lamiroy. External Possessors in West Germanic and Romance: Differential Speed in the Drift Towards NP Configurationality. // Cuyckens, H., Ghequière, L. van Olmen, D. (eds.). *Aspects of Grammaticalization: (Inter)subjectification, Analogy and Unidirectionality*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2017, 353 – 399.
- Верньо, Субисарета 1992:** Vergnaud, J.-R., M.-L. Zubizarreta. The Definite Determiner and the Inalienable Constructions in French and in English. // *Linguistic Inquiry*, 1992, 23 (4), 595 – 652.
- Гримшоу 1990:** Grimshaw, J. *Argument Structure*. Cambridge, MIT Press, 1990.
- Дуриданов 1991:** Дуриданов, И. (ред.). *Граматика на старобългарския език*. [Duridanov, I. *Gramatika na starobalgarskiya ezik*.] София: БАН, 1991.
- Китила, Зюнига 2010:** Kittilä, F., Zúñiga, S. Introduction: Benefaction and Malefaction From a cross-Linguistic Perspective. // *Typological Studies in Language*, 2010, 1 – 28.
- Кръпова, Димитрова 2015:** Кръпова, И., Dimitrova, Ts. Genitive-Dative Syncretism in the History of the Bulgarian Language. Towards an Analysis. // *Studi linguistici*, 2015, II, 181 – 208.
- Кръпова, Димитрова (под печат):** Кръпова, И., Димитрова, Ц. *Българският език в европейския езиков ареал*. [Кръпова, И., Dimitrova, Ts. *Balgarskiyat ezik v evropeyskiya ezikov areal*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Кръпова, Чинкуе 2013:** Cinque, G., Кръпова, И. The case for Genitive case in Bulgarian. // Schürcks, L., Giannakidou, A., Etxeberria, U (eds.). *The Nominal Structure in Slavic and Beyond. Studies in Generative Grammar* 116. Berlin, Mouton de Gruyter, 2013, 237 – 274.
- Кьониг, Хаспелмат 1997:** König, E., M. Haspelmath. Les constructions à possesseur externe dans les langues d'Europe. // Feuillet, J. (ed.). *Actance et valence dans les langues de l'Europe* (Empirical approaches to language typology/EUROTYP, 20-2. Berlin, Mouton de Gruyter, 1997, 525 – 600.
- Ландау 1999:** Landau, I. Possessor Raising and the Structure of VP. // *Lingua*, 1999, 107, 1 – 37.

- Ленекър 1991:** Langacker, R. *Foundations of Cognitive Grammar*. Volume II. Descriptive application. Stanford, Stanford University Press, 1991.
- Лураги 2020:** Luraghi, S. External Possessor Constructions in Indo-European. // Barðdal, J., Gildea, S. E., R. Lujan (eds.). *Reconstructing syntax*. Chapter 4. 162 – 196.
- Минчева 1964:** Минчева, А. *Развой на дателния притежателен падеж в българския език*. [Mincheva, A. Razvoj na datelniya pritezhatelen padezh v balgarskiya ezik.] София: БАН, 1964.
- Мирчев 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. Трето издание. [Mirchev, K. Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1978.
- Ницолова 2013:** Ницолова, Р. Някои особености на българските посесивни конструкции в сравнение с чешкия език. [Nitsolova, R. Nyakoi osobenosti na balgarskite posesivni konstruktсии v sravnenie s cheshkiya ezik.] // Младенова, М., Р. Железарова (ред.). *Славянските езици отблизо*. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. Янко Бъчваров. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, 283 – 295.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Номачи 2015:** Nomachi, M. Dative of External Possession in Croatian from an Areal-typological Perspective. // *Jezikoslovlje* 2015, 17 (1 – 2), 453 – 474.
- Панчева 2005:** Pancheva, R. The Rise and Fall of Second-Position Clitics. // *Natural Language & Linguistic Theory*, 2005, vol. 23 (1), 103 – 167.
- Панчева 2004:** Pancheva, R. Balkan Possessive Clitics: The Problem of Case and Category. // Tomić O. M. (ed.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins, 2004, 175 – 219.
- Пейн, Барши 1999:** Payne, D. L., I. Barshi (eds.). *External Possession*. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
- Пилкинен 2008:** Pylkkänen, L. *Applicatives. Introducing Arguments*. Cambridge: MIT Press, 2008.
- Подлеская, Рахилина 1999:** Podlesskaya, V. I. Rakhilina, E. External Possession, Reflexivization and Body Parts in Russian. // Payne, D. L., Barshi I. (eds.). *External Possession*. Typological Studies in Language 39. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
- Свешникова 1986:** Свешникова, Т. Н. Об одном способе выражения посесивности в румынском языке. [Sveshnikova, T. N. Ob odnom sposobe vyrazheniya posessivnosti v rumynskom yazyke.] // *Славянское и балканское языкознание. Проблемы диалектологии. Категория посесивности*. [Вып. 10]. Москва, 1986, 201 – 208.

- Сержант 2016:** Seržant, I. External Possession and Constructions that May Have it. // *STUF*, 2016; 69(1): 131 – 169.
- Статева 2002:** Stateva, P. Possessive clitics and the structure of nominal expressions. // *Lingua* 2002, 212, 647 – 690.
- Франкс, Кинг 2000:** Franks, S., T. H. King. *Clitics in Slavic*. New York/Oxford, Oxford University Press, 2000.
- Фрийд 1999:** Fried, M. From Interest to Ownership: a Constructional View of External Possessors. // Payne, D.L., I. Barshi (eds.). *External Possession*. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
- Хаверс 1911:** Havers, W. *Untersuchungen zur Kasussyntax der indoeuropäischen Sprachen*. Strassburg, Trübner, 1911.
- Хайне, Кутева 2006:** Heine, B., T. Kuteva, *The Changing Languages of Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2006.
- Харалампиев 2001:** Харалампиев, И. *Историческа граматика на българския език*. [Haralampiev, I. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik*.] Велико Търново: Фабер, 2001.
- Хаспелмат 1999:** Haspelmath, M. External Possession in a European Areal Perspective. // Payne, D.L., Barshi, I. (eds.). *External Possession*. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
- Хаспелмат 2001:** Haspelmath, M. The European Linguistic Area: Standard Average European. // *Typological Characterization of Language Families and Linguistic Areas* 107. 2001, 1492 – 1505.
- Чапел, Макгрегър 1996:** Chappell, H., W. McGregor (eds.). *The Grammar of Inalienability: A Typological Perspective on Body-part Terms and the Part-Whole Relation*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1996.
- Чинкуе, Кръпова, 2009:** Cinque, G., Krapova, I. The Two Possessor Raising Constructions of Bulgarian. // S. Franks, V. Chidambaram, B. Joseph (eds.). *A Linguist's Linguist. Studies in South Slavic Linguistics in honor of E. Wayles Browne*. Bloomington, Indiana, Slavic Publishers, 2009, 149 – 166.
- Шарич 2002:** Šarić, L. On the Semantics of the ‘Dative of Possession’ in the Slavic Languages: An Analysis on the Basis of Russian, Polish, Croatian/Serbian and Slovenian Examples. // *Glossos* 3, 2002, <<http://seelrc.org/glossos/issues/3/saric.pdf>>.